

गाउँको भकारी कथामा वर्गीयता

शारदा खनाल

sharadak974@gmail.com

उपप्राध्यापक : नेपाली

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

Article History: Received 10 August 2022; Reviewed 08 October 2022; Revised 25 December 2022;
Accepted 15 January 2023

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा शिवप्रसाद पौड्यालद्वारा लेखिएको 'गाउँको भकारी' कथामा विद्यमान वर्गीय सङ्घर्ष र प्रतिरोधी चेतनाको अवस्था पहिल्याएर समाजवादी यथार्थवादी दृष्टिकोणबाट अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । शोध्यप्रश्नको रूपमा प्रस्तुत गरिएको जिज्ञासाको प्राज्ञिक समाधानका लागि पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्तमा देखा परेर सर्वत्र विकसित भएको मार्क्सवादसम्बन्धी वर्गीय अवधारणालाई आधार बनाइएको छ । कृतिको अर्थापनका लागि सघन पाठविश्लेषण विधिअनुसार सूक्ष्म पठनद्वारा स्थापित सिद्धान्तका आधारमा सन्दर्भपरक विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएकाले यो अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको छ । विवेच्य कथामा प्रस्तुत समाजवादी यथार्थवादी समस्याका विषयलाई मूल प्राज्ञिक समस्या बनाएर त्यसको समाधान खोज्न कृतिमा वर्गीय समस्याअन्तर्गत पर्ने पूँजीपति वर्गका मानसिकता र व्यवहार तथा श्रमजीवी वर्गका अवस्था र प्रतिरोधी चेतना जस्ता समस्याका आधारमा मात्र अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । नेपाली समाजमा विद्यमान शोषक र शोषित वर्गका मानिसहरूका बिचमा चल्दै आएको अन्तरविरोधलाई कथाको विषयवस्तु बनाएको छ । पूँजीपति वर्गको प्रतिनिधित्व धर्मानन्द साहू र श्रमजीवी वर्गको प्रतिनिधित्व हर्के र रामगोपालले गरेको प्रस्तुत कथामा समाजमा उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि गर्ने गरेका शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, अवहेलना, र हेपाहा प्रवृत्तिलाई देखाउँदै त्यस्ता प्रवृत्तिका विरुद्ध निमुखा वर्गले गरेको सङ्घर्ष र अप्रत्यक्ष प्रतिरोधी चेतनालाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । कुनै पनि व्यक्ति वा वर्गलाई समृद्धितर्फ डोऱ्याउनका निम्ति चेतना मुख्य कारक तत्त्व हुने, गरिबीका कारण एकलै गर्न नसकिने कार्य पनि सङ्गठित भएर गर्न सकेमा समस्याको दीर्घकालीन समाधान गरी समस्याबाट सहजै उन्मुक्ति पाउन सकिने, निमुखाहरू पनि एक ढिक्का भएर आफ्नो जीवनस्तर माथि उठाउने कार्यतर्फ लाग्न सक्ने हो भने धर्मानन्द जस्ता शोषक, सामन्त तथा फटाहाको पनि समाजमा केही जोर नचल्ने र उनीहरू पनि क्रमशः सुधारतर्फ उन्मुख हुनुपर्ने निष्कर्ष प्रस्तुत कथाको अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अन्तर्विरोध, द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद, प्रतिरोधी चेतना, वर्गीयता, समाजवादी यथार्थवाद,

विषयपरिचय

‘गाउँको भकारी’ (२०७७) कथा शिवप्रसाद पौड्यालले लेखेका हुन् । उनको जन्म वि.सं. २०२३ साल चैत्र १७ गते गुल्मी जिल्लाको छत्रकोट गाउँपालिकाअन्तर्गत पर्ने रुम्जाकोटमा पिता लालमणि पौड्याल र माता मीनकुमारी पौड्यालका पुत्ररत्नका रूपमा भएको थियो । वि.सं.२०५१ सालमा नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उत्तीर्ण गरेका पौड्यालले संस्कृततर्फ पनि आचार्यसम्मको अध्ययन पूरा गरेका थिए । २०६२ सालमा ‘नेपाली उखानको अध्ययन’ शीर्षकमा विद्यावारिधि उपाधि हासिल गरेका छन् । २०५३ देखि २०७७ सालसम्म बृटवल बहुमुखी क्याम्पस र दिव्यज्योति बहुमुखी क्याम्पस, बर्दघाटमा नेपाली विषय प्राध्यापन गर्ने पौड्याल सहप्राध्यापक हुन् । २०७० सालदेखि २०७६ सालसम्म काशी हिन्दु विश्वविद्यालय, वाराणसी (बनारस) मा अतिथि प्राध्यापक भएर समेत उनले आफ्नो कार्यकुशलता देखाइसकेका छन् । खोज, अनुसन्धान र साहित्यलेखनमा अत्यन्त रुचि राख्ने पौड्यालले एकदर्जनभन्दा बढी अनुसन्धामूलक कार्य वा शोध कार्य गरेर र सिर्जनात्मक साहित्य लेखेर नेपाली साहित्यमा ठुलो योगदान गरेका छन् । उनले कथा, लोकसाहित्य र समालोचना विधामा कलम चलाएर सर्वाधिक सफलता लोकसाहित्यका क्षेत्रमा हासिल गरेका छन् । लोकसाहित्यका विविध क्षेत्रमध्ये पनि नेपाली उखान र टुक्काका विविध पक्षको अध्ययनमा उनलाई विशिष्टता प्राप्त भएको छ । उनका *अमर फल* (२०७३) र *अन्त्यहीन* (२०७७) नामक दुई कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । सामाजिक यथार्थवाद, आदर्श समाजको स्थापना गर्ने प्रयत्न, मानवतावाद, लघु तथा मझौला आयाम, पूर्वीय दर्शनका मूल्यमान्यताबाट प्रभाव ग्रहण, प्रगतिशील दृष्टिकोण, सरल, सहज र स्वाभाविक भाषाशैलीको प्रयोग आदि उनका कथागत प्रवृत्ति हुन् । उनले साहित्य तथा लोकसाहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको कदरस्वरूप उनलाई विभिन्न पुरस्कार तथा सम्मानहरू प्राप्त भएका छन् । उनको अकल्पनीय र असामयिक निधनले परिवार, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली साहित्य, लोकसाहित्य तथा संलग्न रहेका विभिन्न संघसंस्थाहरूमा समेत अपुरणीय क्षति पुगेको छ । उनको ‘गाउँको भकारी’ कथा *अन्त्यहीन* कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत समाजवादी यथार्थवादी कथा हो । प्रस्तुत लेख यसै कथाको वर्गीयतासम्बन्धी अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

समाज विभिन्न वर्गहरूमा बाँडिएको हुन्छ । समाजमा सामाजिक द्वन्द्व र परिवर्तन एउटा गतिशील र स्वाभाविक प्रकृया हो । वर्गहरूका बीच विविध घातप्रतिघात चलिरहन्छ । यो घातप्रतिघातले वर्गसङ्घर्षको रूप लिन्छ, र परिवर्तनका क्रममा उत्पादन सम्बन्ध र उत्पादनशक्तिको स्वरूप र गुणमा पनि फरक आउँछ (बराल, २०६७, पृ.२) । मानवसमाजको इतिहासको अध्ययन गर्दा मूल प्रेरक शक्ति वर्गसङ्घर्ष थियो र वर्तमानको सत्य पनि यही हो । सामाजिक वर्गहरूको अस्तित्वका कारणले मनुष्य जाति विभक्त भएको छ । वर्गविभेदलाई समाप्त पारेपछि मात्र हामी मानव जातिको प्रेम, मानव जातिको शुभ र मानव सृजनहरूको सौन्दर्य प्राप्त गर्न सक्नेछौं । (चापागाईं, २०६७, पृ.२२) यसैले समाजवादी यथार्थवादीहरू यथार्थलाई विकासको रूपमा, गतिको रूपमा र अनवरत सङ्घर्षको रूपमा देख्छन् । समाजवादी यथार्थवाद सर्वहारा वर्गको क्रान्तिकारी उत्साह र वर्गसङ्घर्षको प्रवाहलाई मूल आधार बनाएर रचना निर्माण गर्ने सिद्धान्त हो । यो जीवन, श्रम र जनताको सङ्घर्षसित घनिष्ठ सम्बन्ध राख्ने साहित्यिक सिद्धान्त हो । वर्गअन्तर्गत आर्थिक, लैङ्गिक र जातीय आधारलाई लिन सकिने भए पनि प्रस्तुत लेखमा पौड्यालको ‘गाउँको भकारी’ कथाको आर्थिक पक्षलाई मात्र आधार बनाएर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्याकथन र अध्ययनको उद्देश्य

शिवप्रसाद पौड्यालको 'गाउँको भकारी' कथा प्राज्ञिक अध्ययनका दृष्टिले अत्यन्त गहन, समस्यामूलक र अनुसन्धेय रहेको छ। पौड्यालको प्रस्तुत कथामा वर्गीयताको प्रस्तुति केकसरी भएको छ, भन्ने मुख्य शोध्य समस्यामा केन्द्रित भई कार्ल मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादका आधारमा कथामा प्रयुक्त पात्रका आर्थिक अवस्थाका आधारमा मात्र कथाका पात्रलाई उच्च श्रमजीवी र निम्न श्रमजीवी वर्गमा विभाजन गरी प्रस्तुत लेखमा अध्ययन गरिएको छ। वर्गीयताका सैद्धान्तिक अवधारणाको अवलम्बन गरी पौड्यालको 'गाउँको भकारी' कथाको वस्तुगत, प्रामाणिक एवम् प्राज्ञिक समाधानका लागि निम्नलिखित शोधप्रश्नको प्राज्ञिक समाधान खोजेर निष्कर्षमा पुग्नु प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ :

- क) 'गाउँको भकारी' कथामा पूँजीपति वर्ग (उच्च वर्ग) का मानिसहरूको मानसिकता र व्यवहार केकस्तो रहेको छ ?
- ख) 'गाउँको भकारी' कथामा श्रमजीवी वर्ग (निम्न वर्ग) का मानिसहरूको अवस्था र उनीहरूले गरेको प्रतिरोधलाई केकसरी प्रस्तुत गरिएको छ ?

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेखमा पौड्यालको 'गाउँको भकारी' कथालाई वर्गीयताअन्तर्गत पर्ने लैङ्गिक, जातीय तथा आर्थिक पक्षमध्ये आर्थिक पाटोमा मात्र केन्द्रित भई अध्ययन गरिएको छ। वर्गीयतासँग सम्बद्ध प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीहरूको सङ्कलन पुस्तकालय कार्यबाट गरिएको छ। मूल वा प्राथमिक स्रोतको सामग्रीको रूपमा 'गाउँको भकारी' कथालाई लिइएको छ, भने उक्त कथाको विश्लेषणका निम्ति आवश्यक पर्ने अन्य सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ। अध्ययनका निम्ति सङ्कलन गरिएका सामग्रीको अर्थापनका लागि 'गाउँको भकारी' कथालाई सूक्ष्म पठन गरी पाठविश्लेषण विधिअनुरूप सन्दर्भपरक अध्ययन गरिएकाले प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ। वर्गीयताका आधारमा पनि यस कथामा प्रयुक्त पात्रका आर्थिक स्तरलाई मात्र आधार बनाएर उच्च र निम्न दुई वर्गमा विभाजन गरी उनीहरूका मानसिकता, अवस्था र उच्च वर्गले आफूहरूप्रति गरेका हेपाहा र अमानवीय प्रवृत्तिका विरुद्ध निम्न वर्गले गरेको प्रतिरोधका सम्बन्धमा समेत अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

कार्ल मार्क्सद्वारा प्रतिपादित मार्क्सवाद भौतिकवादी दर्शन तथा सर्वहारा वर्गको मुक्तिको सिद्धान्त हो (राल्फ, ३९)। मार्क्सवादले समाज व्यवस्थामा आबद्ध परस्पर विरोधी स्वार्थ भएका वर्गहरू बिचको आन्तरिक द्वन्द्वको परिणामस्वरूप हुने समाजको ऐतिहासिक परिवर्तन र विकासक्रमको व्याख्या गर्दछ (शर्मा, २०६४, पृ.१६३)। नेपाल लामो समयदेखि अर्धसामन्ती र अर्धऔपनिवेशिक अवस्थामा रहेको बहुजातीय, बहुधार्मिक तथा बहुसांस्कृतिक मुलुक हो। यहाँ पुरानो अर्थतन्त्र, राजनीति र संस्कृतिका पक्षमा लामो समयदेखि निरन्तर सङ्घर्ष चल्दै आएको छ। द्वन्द्ववादी सिद्धान्तले समाजमा अवस्थित विभिन्न वर्गहरू, सामाजिक समूहहरू, सामाजिक एकाइहरू बिच रहेको असमान सम्बन्धको व्याख्या गर्दछ (आचार्य, २०७४, पृ.७०)। सामन्तवादको पतन र पूँजीवादको उदयले साहित्यमा पनि यथार्थवादलाई जन्माएको हो। सिर्जनात्मक क्षेत्रमा समाजवादी

यथार्थवादलाई सबैभन्दा पहिले मूर्त रूप दिने श्रेय म्याक्सिम गोर्कीलाई छ, जसले सबैभन्दा पहिले वर्गयुक्त समाजभित्र रहेका वर्गहरू, तिनमा पनि मजदुर वर्गको शौर्य, शक्ति र क्रान्तिकारी आदर्शलाई प्रकाशमा ल्याए (बराल, २०६७, पृ.१५) । भौतिकवादी चिन्तनले साहित्य र वस्तुयथार्थविचको सम्बन्धलाई उदात्त स्वरूपले प्रस्तुत गरेको छ । मार्क्सको अस्तित्व र चेतनाविचको नयाँ र वैज्ञानिक व्याख्याले सौन्दर्यशास्त्रीय अवधारणालाई पनि नयाँ चिन्तन र रूपमा प्रस्तुत गर्‍यो । यसपछि विश्व नै स्पष्ट रूपले शोषक वर्ग र शोषित वर्गका रूपमा विभाजित भयो । दासयुगदेखि सामन्तवादी युग हुँदै पूँजीवादी युगसम्म आउँदा हरेक युगमा उत्पीडक र उत्पीडित वर्गका संस्कृतिविच निरन्तर सङ्घर्ष चल्यै आएको छ (चैतन्य, २०६६, पृ.१२२) । यस्तो अवस्थाले साहित्य र कलाको वर्गस्वरूप र चरित्रलाई पनि तीव्र रूपमा प्रभावित पाऱ्यो । पूँजीपति वर्गको पक्षधरतालाई आलोचनात्मक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्ने र शोषित, पीडित वर्गहरूप्रति सहानुभूति प्रकट गर्ने प्रवृत्ति साहित्यमा पनि देखा पऱ्यो । पौड्यालको 'गाउँको भकारी' कथामा पनि यस्तै पूँजीपति वर्ग र श्रमजीवी वर्गका विचमा हुने सङ्घर्ष र प्रतिरोधी चेतनाको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएकाले यो अध्ययन पनि वर्गसङ्घर्षको आर्थिक पाटोमा मात्र केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

पात्रका आर्थिक अवस्थाका आधारमा गाउँको भकारी कथाको विश्लेषण

'गाउँको भकारी' शिवप्रसाद पौड्यालको कार्ल मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादमा आधारित समाजवादी यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा पूँजीपति वर्ग र श्रमजीवी वर्गका गरी दुई वर्गका पात्रहरू रहेका छन् । कथामा पूँजीपति वर्गको प्रतिनिधित्व धर्मानन्द साहुले गरेको छ, भने श्रमजीवी वर्गको प्रतिनिधित्व हर्के, रामगोपाल, रमानाथ, रामु, भोपाल, हरि, रीता, गीता, प्रकाश जस्ता किसान, मजदुर र भरियाका साथै अन्य नाम नखुलेका श्रमजीवीहरूले गरेका छन् । आर्थिक अभावका कारण पैसा कमाउने उद्देश्यका साथ वैदेशिक रोजगारमा गएको हर्केको ठुलो छोरो रमानाथले पैसा कमाएर घर पठाउनु त कता हो कता आफूसमेत चिठी न पत्र भएर बसेपछि कान्छो छोरो रामुले पनि बाबुसँग विदेश नगई घर नचल्ने भयो भन्ने कुरा गर्दैगर्दा यस कथाको प्रारम्भ भएको छ । एउटा छोरो बेपत्ता भएर मर्दोजिउँदो नभएको अवस्थामा अर्को पनि हिँड्ने कुरा गर्दा हर्केले बुढेसकालको सहारा तँ पनि हिँडेर हामीले के गर्ने यतै सानोतिनो व्यापार गरेर बस्नुपर्छ भन्ने कुरा गर्छ । गाउँमै सानोतिनो व्यापार विजनेस गर्ने सल्लाह भएपछि धर्मानन्द साहुसँग हर्केले दशहजार पैसाको लागि अनुरोध गर्छ । पैसा चाहिँदा, दुःख पर्दा मात्र आफूलाई सम्भक्ने अरु बेला भनेको केही नमान्ने, चुनावमा आफूले भनेको मान्छेलाई भोटसम्म नहाल्ने, आफ्ना विरुद्ध श्रमजीवी वर्ग जनचेतनाको वीउ छर्दै भित्रभित्रै सङ्गठित हुने, मन र दुध फाटेपछि फेरि मिल्न नसक्ने भएकाले आफूले पैसा दिन नसक्ने कुरा धर्मानन्द साहुले गरेपछि ऊ अत्यन्त निराश हुन्छ । आफ्नो दुःख देखाएर पटकपटक आग्रह गर्दा पनि धर्मानन्दले दया नदेखाएपछि ऊ केही उपाय लाग्थ्यो कि भनी श्रमजीवीमध्येको अलि पढेलेखेको, टाठोवाठो रामगोपालकहाँ जान्छ । उसले अब हामी सबै श्रमजीवी, मजदुर, किसान मिलेर समस्याको समाधान आफै गर्नुपर्छ, माथि उठ्ने योजना बनाउनुपर्छ, अप्ठ्यारो परेको बेला एकले अर्कालाई सक्दो सहयोग गर्नुपर्छ, सधै ठुलाबडाको मुख ताकेर बस्नुहुँदैन, थोपाथोपा जम्मा भएर ठुलो पोखरी बने जस्तै हामी पनि सबै श्रमजीवी एक ढिक्का भएर काम गर्नुपर्छ भनेर भोलि बिहान दश बजे आफ्नो समूहका सबैलाई प्रगतिशील चौपारीमा जम्मा हुने भनी खबर गर्छ । रामगोपालले समस्या कसरी हल गर्ने भन्ने मलाई थाहा छ तँ अहिले घर जा भनेपछि हर्केको मनमा अलिकति आशा पलाउँछ ।

भोलिपल्ट गाउँको चौपारीमा सबै श्रमजीवी उपस्थित हुन्छन् । हर्केलाई परेको समस्या रामगोपालले सबैलाई बताउँछ । थोरैथोरै फूलको रस जम्मा गरेर मौरीले महको चाका बनाए जस्तै जेजति सकिन्छ पैसा उठाएर हर्केको समस्या समाधान गर्ने र प्रत्येक महिना उठेको रकमबाट क्रमशः भोपाल, हरि, रीता, गीता, प्रकाशले व्यापार, व्यावसाय गर्न ऋण पाउने सल्लाह हुन्छ । उपर्युक्त कथ्य सन्दर्भ बोकेको प्रस्तुत कथामा निम्न वर्गका मानिसमाथि उच्च वर्गका मानिसले गर्ने अवहेलना मात्र होइन त्यसका विरुद्ध निम्न वर्गका मानिसले गरेको सङ्घर्ष तथा प्रतिरोधलाई समेत कथाकै उद्धरणमा टेकेर यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

पूँजीपति वर्ग (उच्च वर्ग) को मानसिकता र व्यवहार

समाजका हुनेखाने वर्गलाई पूँजीपति वा उच्च वर्ग भनिन्छ । समाजमा सम्पत्तिको वितरणको प्रक्रिया नै वर्गीय संरचना निर्माण गर्ने प्रमुख आधार हो । कसैको स्वामित्वमा अथाह सम्पत्ति हुनु र कोही सुकुम्बासी हुनु वर्गीय द्वन्द्वको जरो हो । वर्गहरूका विचमा रहेको यस्तो असमान शक्ति सन्तुलनबाट एउटा वर्ग प्रभुत्वशाली तथा शासक बन्न पुग्छ भने अर्को वर्ग निमुखा तथा शासित वर्गमा परी शासकको नियन्त्रणमा रहन्छ । पूँजीपति वर्गले मजदुर वर्गको श्रममाथि शोषण गरेर उनीहरूलाई उत्पादनको फाइदा पाउनबाट निषेध गर्ने भएकाले श्रमिकहरू दिनानुदिन गरिब र पूँजीपति वर्ग दिनानुदिन धनी भएको श्रमजीवी वर्गले महसुस गर्न थालेपछि उनीहरूले त्यसबाट मुक्ति पाउनका निम्ति पूँजीपति वर्गको विरोध र निषेध गर्न थाल्दछन् । यस्तो अवस्था देखिएपछि उनीहरूका विचमा अन्तर्द्वन्द्वको स्थिति सिर्जना हुन्छ । पूँजीपति वर्गले श्रमजीवी वर्गलाई आफ्ना दास नै सम्झन्छन् । प्रस्तुत कथामा पनि धर्मानन्दले पूँजीपति वा शासक वर्गको प्रतिनिधित्व गरेको छ । ऊ गरिबलाई चर्को ब्याजमा पैसा आसामी लगाएर उल्टै उसैको काम गरिदिएर कल्याण गरेको निकुता बटुल्ने पात्र हो । उसको सामन्ती मानसिकता, निमुखा वर्गप्रतिको दृष्टिकोण तथा उनीहरूप्रति गरेको व्यवहारबाट उसलाई पूँजीपति वा शासक वर्गमा राख्न सकिने कुरा कथाका निम्नलिखित उद्धरणले पुष्टि गरेका छन् : साहू महाजनहरू आफ्नो स्वार्थ नहेरी कुनै पनि काम गर्दैनन् र गर्न चाहँदैनन् पनि । धर्मानन्द पनि त्यस्तै खालका साहू थिए जो आफूले भनेको कुरा गाउँका गरिबगुरुवाले चुपचाप गर्नुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्थे । अलिकति हठी र स्वार्थी स्वभावका थिए । गाउँका गरिबगुरुवाहरू जोसुकै उनकोमा रिनधन माग्न जाने हिम्मत गर्दैनथे । (पृ. ४३)

‘गाउँको भकारी’ कथामा नेपाली समाजमा विद्यमान वर्गीय खाडललाई जीवन्त रूपले प्रस्तुत गरिएको छ । उच्च तथा सामन्त वर्गका मानिसहरूले कुनै पनि गरिबको काम गर्नुपर्दा पहिले उसबाट आफ्नो के स्वार्थ पूरा हुन्छ भनेर मात्र गरिदिने, स्वार्थ पूरा नहुने अवस्थामा गरिबको कामै नगरिदिने प्रवृत्ति भएबमोजिम यस कथाका धर्मानन्दले पनि आफूले बोलेको कुरा गाउँका गरिबले चुपचाप गर्नुपर्छ भन्ने ठान्दछन् । उनमा अत्यन्त स्वार्थी र हठी स्वभाव भएका कारण गरिबहरू अफ्यारोमा पर्दा पनि उनीसँग सहजै आफ्नो समस्या बताउन र ब्याजमा ऋणधन माग्न जान पनि सञ्चोच तथा डर मान्दछन् । अत्यन्त निर्दयी, कपटी र स्वार्थी धर्मानन्दले गरिबलाई आफ्ना दास सम्झने र आसामी लगाएर ब्याज असुल्न सक्ने क्षमता भएकाले उनी पूँजीपति वर्गका मानिस भएको पुष्टि हुन्छ ।

‘हेर हर्के ! मैले हुन्न भनेपछि हुन्न हुन्न । ‘मन काटिएपछि र दुध फाटेपछि फेरि मिल्दैन’ भन्ने कुरा तैले जानेकै छस् । तिमीहरूले भित्रभित्रै सङ्गठन गरी मेरो खेदो गर्न लागेको मैले बुझेको छु । अब उल्टै तिमीहरूलाई मैले सहयोग गर्नुपर्ने ? यस्तो काम मबाट हुँदैन । जहाँ गएर आफ्नो काम बन्छ । त्यहीं गएर आफ्नो काम बना’- धर्मानन्दले भने । (पृ. ४३)

एउटा छोरो विदेश गएर बेखबर भएपछि गरिव हर्केले बुढेसकालको सहारा कान्छो छोरालाई ऋणधन गरेर भए पनि सानोतिनो व्यापार विजनेस गर्न लगाई गाउँमै रोक्ने मनसायका साथ धर्मानन्दकहाँ ऋण माग्न जान्छ । निम्न वर्गका मान्छेहरूमा चेतनाको विकास हुँदै गएपछि उनीहरू भित्रभित्रै आफ्ना विरुद्ध सङ्गठित भएर खेदो गर्न थालेको र बाहिरबाहिर आफूसँग पुरानै सम्बन्ध रहेको देखाउन र मसँग फाइदा लिन आयौ भन्दैमा मैले सहयोग गर्नेपने भन्ने केही छैन, मन र दुध फाटेपछि फेरि कहिल्यै जोडिँदैन । तेरो मेरो सम्बन्ध पनि त्यही फाटेको मन र दुध बराबर भएकाले मैले सहयोग गर्न सक्दिन जहाँ गएर तेरो काम बन्छ त्यहीं जा भनेर धर्मानन्दले भनेपछि हर्के अलमल्ल र निराशा भई नबोलिकन टुलुटुलु हेरेर बसेको छ । चर्को व्याज तिरेर पनि इमान्दार हर्केले धर्मानन्दबाट पैसा नपाउनु, उल्टै मेरो खेदो गर्दै हिँडिस् भनेर भूपार्नुबाट धर्मानन्दको सामन्ती प्रवृत्ति उदाङ्गो भएको छ ।

श्रमजीवी वर्ग (निम्न वर्ग) को अवस्था र प्रतिरोधी चेतना

दिनदिनै श्रम गरेर मात्र हातमुख जोड्न पाउने सर्वहारा वर्गका मानिसको समूहलाई श्रमजीवी, निम्न वा निमुखा वर्ग भनिन्छ । मार्क्सवादका अनुसार समाज परिवर्तनको मुख्य संयन्त्र नै द्वन्द्व हो । श्रमजीवीहरूले आफूलाई चाहिनेभन्दा बढी श्रम गरे पनि ज्याला कम पाउँछन् बाँकी रहेको उत्पादनको सम्पूर्ण हिस्सा पूँजीपति वर्गले हडपछ । यसको परिणामस्वरूप केही सीमित मानिसहरूको सम्पत्ति दिनानुदिन बढ्दै जान्छ भने अधिकांश मानिस वा श्रम गर्ने वर्ग भनभन कङ्गाल हुँदै जान्छन् । अन्याय र अत्याचार बढ्दै जाँदा श्रमिक वर्ग पनि सङ्गठित हुन थाल्छ तब दुई वर्गका बिच अन्तर्विरोध बढ्दै गई एकले अर्कालाई सिध्याउने सम्मका प्रक्रिया चलन थाल्छन् । सुरुसुरुमा मालिक र दासका रूपमा सौहार्दपूर्ण वातावरणमा श्रम गर्ने गराउने गरे पनि श्रमिक वर्गमा चेतनाको विकास हुँदै गएपछि पूँजीपति वर्गले गरेका क्रियाकलाप अत्याचारपूर्ण छन् भन्ने अवस्थामा पुग्दछन् र सङ्गठित भएर पूँजीपति वर्गका विरुद्ध सङ्घर्ष गर्न थाल्छन् । मजदुरहरूले पूँजीपति वर्गका विरुद्ध गर्ने यस्ता क्रियाकलापलाई सङ्घर्ष वा प्रतिरोधी चेतना भनिन्छ । 'गाउँको भकारी' कथामा पनि यस्तो अवस्था रहेको कुराको पुष्टि निम्नलिखित उद्धरणले पुष्टि गरेका छन् :

हजुर मालिक ! कान्छो छोरो रामु गाउँमै सानोतिनो विजनेस व्यापार गर्छु भन्दैछ । आफूसँग एक पैसा छैन । गाउँको हरिबहादुरसँग मुग्लान जान ठिक्क परेको बेला हामीले उसलाई रोक्यौं । पैसाको जोहो भए विजनेस व्यापार गर्छु भनेको छ । गाउँमा हजुरहरूले हामी जस्ता गरिव दुःखीको गर्जो टारिदिएर उद्धार गर्दै आउनुभएको छ । त्यसका लागि हामीहरूजीवनभर हजुरहरूका ऋणी हुँदै आएका छौं । के गरौं मालिक ! हजुरको आसराले यहाँसम्म आएको छु । म गरिवदुःखीमाथि दया गरेर दसोटा हजारसम्म रिनधन दिने व्यवस्था गरिदिनुपआसराले यहाँसम्म आएको छु । म गरिवदुःखीमाथि दया गरेर दसोटा हजारसम्म रिनधन दिने व्यवस्था गरिदिनुपन्यो । (पृ. ४२)

धर्मानन्दलाई जदौ मालिक भन्दै उसँग निरीहता देखाएर कान्छो छोरालाई गाउँमै सानोतिनो विजनेस व्यापार गराउन भनी हर्के पैसा माग्न जानु, आफू जस्ता गरिवदुःखीमाथि दया गरी सधैं आफूहरूको गर्जो टारिदिएर उद्धार गरिदिएकोमा अत्यन्त कृतार्थ हुनु, हजुरले गरेका सहयोगबाट आफूहरू आजीवन ऋणी भएका छौं भन्ने कुरा गर्नु, हजुरकै सहारामा बाँचेका छौं भनी दासत्व स्वीकार गरेर दशहजार ऋण मागनु, म गरिवप्रति दया गरेर ऋण दिनोस् हजुर भनी धर्मानन्दको अगाडि लाचार बनेर सामन्तको निगाहमा बाँच्नु सबै निम्नवर्गका समस्या हुन् ।

त्यही गाउँमा विपन्न वर्गका श्रमजीवीहरू भित्रिभित्रै सङ्गठित हुँदै गइरहेका थिए । उनीहरूमा जनचेतनाको बीउ रोपिएको थियो । त्यसको सुँडको धर्मानन्दले पनि पाएका थिए । बाहिर केही भन्न नसके पनि धर्मानन्दले यस्तै मौका छोपेर बसेका थिए । (पृ.४३)

धर्मानन्द जस्ता शोषक सामन्तका व्यवहारबाट आजित भएका गाउँका विपन्न वर्गमा क्रमशः चेतनाको विकास हुँदै गएपछि उनीहरू भित्रिभित्रै सङ्गठित हुँदै गइरहेका हुन्छन् । धर्मानन्दले आफ्नै दास सम्भेका गाउँका निमुखाहरू आफ्ना विरुद्ध लाग्न थालेको सुँडको पाएपछि उनले सिधै नभनेर कुनै दिन भन्ने मौका आउला र भनूला भनेर बसेका हुन्छन् । रिसले भित्रिभित्रै मुर्मुरिएको बेला हर्के पैसा माग्न उनकहाँ गएपछि उनले आफूले थाहा पाएका आफ्ना विरुद्ध गरेका सबै कुरा हर्केलाई सुनाउँछन् र अब आइन्दा कोही पनि मकहाँ दुःख देखाउन नआउनु, जहाँ गएर काम बन्छ उहाँ जानु भन्ने धम्की दिन्छन् । यसरी बिना कसुर धर्मानन्दका धम्की चुपचाप सहेर बस्नु पनि निम्न वर्गको पहिचान हो ।

...हेर हर्के ! तँ धेरै चिन्ता नगर । यो गाउँका तँ र हामी जस्ता गरिवहरू एक ठाउँमा जम्मा भई माथि उठ्ने योजना बनाउनुपर्छ । एकले अर्कोलाई सक्दो सहयोग गर्नुपर्छ । तँलाई अप्ठ्यारो पर्दा गाउँका हामीले सहयोग पुऱ्याउँछौं अनि अर्कोलाई पर्दा तँ र हामी सबै मिलेर यथाशक्य सहयोग गरी माथि उठ्ने वातावरण मिलाउनुपर्छ । (पृ.४४)

सङ्गठित भएर चौपारीमा उपस्थित भएका श्रमजीवीहरूलाई सम्बोधन गर्दै तिनीहरू मध्येको सबैभन्दा चेतनशील रामगोपालले हर्के लगायत गाउँका सबै मजदुर, किसानका समस्या अवगत गराउँछ । मौरीले थोरैथोरै फूलको रस जम्मा गरेर महको चाका तयार पारे जस्तै हामीसँग भएको सय, दुई सय, चार सय गर्दै जसले जति सक्छौं जम्मा गरौं भन्दै आफूसँग भएको एक हजार पैसा पनि निकाल्छ । रामगोपालको कुरा सबैलाई मनसिब लाग्छ । हेर्दाहेर्दै एकैछिनमा दश हजार रुपियाँ जम्मा भएको देखेपछि हर्केको मुख उज्यालो हुन्छ । उसले तीनतीन महिनामा व्याज तिर्ने कागज गरेर समूहबाट ऋण लिन्छ । अब यसै गरी प्रत्येक महिनामा पैसा जम्मा गरेर जम्मा भएको रकमबाट अर्को महिनादेखि क्रमशः भोपाल, हरि, रीता, गीता, प्रकाशले व्यापार, व्यावसाय गर्न ऋण पाउने सल्लाह हुन्छ । रामगोपालको कुराले सबैलाई सँगै मिलेर बस्न, खान, काम गरेर उन्नति गर्न आत्मबल बढाउनुका साथै थप हौसला पनि दिन्छ र खुसी हुँदै सबैले एकस्वरमा भन्छन् -आफ्नै भकारी : गाउँको सहकारी । यसरी यस कथामा श्रमजीवी वर्ग पूँजीपति वर्गका विरुद्ध सङ्गठित भएर प्रतिरोधी क्षमताको विकास मात्र गरेका छैनन् उनीहरूमाथि निर्भर रहँदै अपमानित भएर दासको जस्तो जीवन बाँच्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य गरी आ-आफ्ना समस्याको समाधान आफै गर्ने परिपाटीको थालनीसमेत गरेर उज्यालो जीवनको लागि निकास फेला पारेका छन् । उनीहरूले आफ्ना समस्या समाधान गर्न शोषक सामन्तहरूकै मुख ताक्ने परिपाटीको अन्त्य गरी स्वतन्त्र र आत्मनिर्भरपूर्ण भविष्यको प्रारम्भ गरेका छन् । प्रस्तुत कथामा निम्न वर्गले उच्च वर्गका गलत क्रियाकलापहरूको खुलेर सिधै विरोध गर्न नसके पनि चेतनशील व्यक्तिको निर्देशन र सल्लाहबमोजिम आफूहरू सङ्गठित भएर आ-आफ्ना समस्याको समाधान आफैले गर्न थाल्नु पनि उनीहरूमा विकास भएको प्रतिरोधी चेतना हो ।

निष्कर्ष

शिवप्रसाद पौड्यालद्वारा रचित 'गाउँको भकारी' कार्ल मार्क्सको द्वन्द्वात्मक भौतिकवादमा आधारित समाजवादी यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा पुँजीपति वर्ग र श्रमजीवी वर्ग गरी दुई किसिमका पात्रहरू रहेका छन् । समाजका पुँजीपति वर्गको प्रतिनिधित्व धर्मानन्द साहुले गरेको छ भने श्रमजीवी वर्गको प्रतिनिधित्व हर्के, रामगोपाल, रमानाथ, रामु, भोपाल, हरि, रीता, गीता, प्रकाश जस्ता किसान, मजदुर र भरियाका साथै अन्य नाम नखुलेका श्रमजीवीहरूले गरेका छन् । कथाकारले प्रस्तुत कथामा निम्न वर्गका मानिसमाथि उच्च वर्गका मानिसले गरेको अवहेलना र हेपाहा प्रवृत्तिलाई मात्र देखाएका छैनन् त्यस प्रवृत्तिका विरुद्ध निम्न वर्गका मानिसले गरेको सङ्घर्ष तथा प्रतिरोधलाई पनि देखाइएको छ । समाजमा गरिब, निम्न तथा श्रमजीवी वर्गमाथि ठुला, उच्च तथा पुँजीपति वर्गका मानिसले थिचोमिचो, शोषण तथा अन्याय, अत्याचार गर्ने गरेको सन्दर्भ देखाउँदै त्यसका विरुद्ध निम्न वर्गका मानिसहरू सङ्गठित भएर लाग्ने हो भने सहजै मुक्ति पाउन सक्ने र समस्याको समाधान पनि आफै गर्न सकिनेतर्फ सङ्केत गरिएको छ । निमुखाहरूले सधैं ठुलाबडाहरूको मुख ताकेर नबसी समयसापेक्ष प्रतिरोधका कदम चाल्नुपर्ने, वैदेशिक रोजगारलाई भन्दा आफ्नै देश र गाउँठाउँमा बसेर व्यापार विजनेस गर्ने कुरालाई महत्त्व दिनुपर्ने, सबै निमुखाहरू सङ्गठित भई सानोसानो रकम उठाएर पैसा जम्मा गरी कुनै आयआर्जनको काम गर्ने हो भने गाउँको सहकारी आफ्नै भकारी हुने सन्देश प्रस्तुत कथाले दिएको छ । आर्थिक कारणले विपन्न बनेका मानिसहरूलाई कथाकारले रामगोपाललाई माध्यम बनाएर बुद्धि लगाएर काम गर्न सक्ने हो भने कुनै पनि समस्याको वैकल्पिक समाधान खोज्न सकिन्छ र त्यसैका माध्यमबाट अभाव र गरिबीको दलदलबाट उम्कन सकिन्छ भन्ने सन्देश दिएको छ । थोरै आम्दानीबाट जीवन चलाउनुपर्ने मानिसहरूका लागि थोरै रकमको आवश्यकता पनि ठुलो समस्या बन्न जाने अवस्थालाई यस कथाका माध्यमबाट देखाइएको छ । समाजमा हर्के जस्ता निम्न वर्गीय मानिसलाई धर्मानन्द जस्ता पुँजीपति वर्गका मानिसले विभिन्न तरिका र बहानामा दमन, शोषण, अन्याय र अवहेलना गर्छन् भन्ने देखाउनु यस कथाको मुख्य उद्देश्य हो । अप्ठ्यारो परेको बेला सानो रकम साहुले तोकेकै व्याज तिर्ने सर्तमा माग्नु जाँदा पनि गाउँमा आफू विरुद्ध चेतना फैलाएर श्रमजीवी वर्ग सङ्गठित भएको र आफूले भनेको मानिसलाई भोटसम्म नहालेको जस्ता उनीहरूका व्यक्तिगत स्वतन्त्रताका कुरामा समेत हस्तक्षेप गर्ने उच्च वर्गका मानिसको प्रवृत्ति हुन्छ भन्ने कुरा धर्मानन्द पात्रका माध्यमबाट देखाइएको छ । हर्के र रामगोपाल जस्ता निम्नवर्गीय, श्रमजीवी मानिस मिलेर समस्याको दीर्घकालीन समाधान गरेको देखाएर आफ्नो वर्गीय हितका लागि आफै सङ्गठित हुनुपर्छ र आफ्ना समस्याको निकास आफैले खोज्नुपर्छ भन्ने मूल सन्देश कथाले दिएको छ । उच्च तथा पुँजीपति वर्गका दमन, शोषण, अन्याय र अवहेलनाबाट मुक्ति प्राप्त गर्नका लागि निम्न वर्गका मानिसहरू सङ्गठित भएर मात्र हुँदैन, त्यसका लागि केही न केही आर्थिक उन्नति हुने किसिमका गतिविधि गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिनु पनि यस कथाको अर्को उद्देश्य हो । सानासाना रकम जम्मा गर्दै गएर पनि भविष्यमा आफू र आफ्ना वर्गका मानिसका हितमा काम गर्न सकिन्छ, उनीहरूलाई सहयोग गर्न सकिन्छ, आफ्नै गाउँठाउँमा बसेर आफूले चाहे अनुसारका व्यापार व्यावसाय गर्न सकिन्छ, दुई चार पैसा कमाउन घरपरिवार र देश नै छोडेर, आफ्नो जीवन नै जोखिममा पारेर वैदेशिक रोजगारमा होमिनु पर्दैन भन्ने देखाउनु पनि यस कथाको उद्देश्य देखिन्छ । कुनै पनि मानिसलाई समृद्धितर्फ डोर्‍याउने सबैभन्दा प्रमुख कुरा उसको चेतना हो । यदि मानिसमा चेतना छ भने ऊ गरिबीबाट पनि सहजै

उम्कन सक्छ, एकलैले गर्न नसक्ने काम पनि सङ्गठित भएर समूहमा मिलेर गन्यो भने सहजै पार लगाउन सकिन्छ भन्ने सन्देश पनि प्रस्तुत कथाले दिएको छ । कथामा उच्च वर्ग र निम्न वर्गका मानिसका बीचमा द्वन्द्व देखाउन र उच्च वर्गका मानिसले निम्न वर्गका मानिसलाई विभिन्न बहानामा अवहेलना गर्छन् भन्ने देखाउनकै लागि कथाकारले सोद्देश्य रूपमा धर्मानन्द र हर्के जस्ता पात्रको चयन गरेको देखिन्छ । यस कथाको कथानक, वस्तु, पात्र, परिवेश पनि समाजवादी यथार्थवाद अनुकूल नै रहेको छ ।

सन्दर्भसूची

- आचार्य, बलराम (२०७४). *समाजशास्त्रीय सिद्धान्तहरू*. काठमाडौं : नेशनल बुक सेन्टर ।
- गौतम, कृष्ण (२०७५). *मार्क्सवादेखि उत्तरमार्क्सवादसम्म*. काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिसर्स ।
- चैतन्य (२०६६). *मार्क्सवाद र संस्कृति*. काठमाडौं : सहिद स्मृति प्रकाशन, ।
- पौड्याल, शिवप्रसाद (२०७७). *अन्त्यहीन*. बुटवल : श्रीमती सुशीला पौड्याल, ।
- बराल, ऋषिराज (२०६७). *मार्क्सवाद र उत्तरआधुनिकतावाद*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- मेघ, रमेशकुन्तल (२०६७). *मार्क्सवादमा सौन्दर्यतत्त्वका प्रतिमान र आयाम*. मार्क्सवादी समालोचना पद्धति (अनु, सम्पा.). निनु चापागाईं. काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स ।
- राल्फ, फक्स (२०६४). *मार्क्सवाद, साहित्य र वास्तविकता*. *मार्क्सवादी साहित्यचिन्तन* (सम्पा.). निनु चापागाईं. काठमाडौं : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स ।
- शर्मा, कमलराज (२०६४). *समाजशास्त्रीय सैद्धान्तिक दृष्टिकोणहरू*. काठमाडौं : ग्लोबल पब्लिकेशन प्रा.लि, ।